

teme, vsaj v širši furlanski in obmejni okolici, kljub hkratnemu oživljanju spomina na druga za Italijane tegobna obdobja ob slovensko (jugoslovansko) - italijanski etnični ločnici.

Damijan Guštin

Dragan S. Nenezic: Jugoslovenske oblasti pod Italijom 1941-1943. Vojnoistorijski institut Vojske Jugoslavije, Beograd 1999, 261 strani

Brez dvoma bo 2. svetovna vojna še dolgo v ospredju zanimanja zgodovinarstva, pri čemer pa je seveda res, da se pri konkretnih historiografskih obravnavah vse pogosteje organsko vključuje v širše tematske sklope kot so npr. zgodovina 20. stoletja, zgodovina totalitarizmov, nasilje in teror v moderni dobi ipd. Omenjeno zanimanje še v bolj izraziti meri velja za balkanski oziroma bivši jugoslovanski prostor, kar so na svojevrsten in tudi sprevržen način pospešile ali pa na novo obudile vojne ob in po razpadu t.i. druge Jugoslavije. "Srečanje" in premešanje tako izrazitih in kompleksnih pojavov kot so bili nacionalizem, imperializem in totalitarizem na eni ter balkanska stvarnost na drugi strani, je nujno moralo povzročiti velike tragedije. Dogajanje med 2. svetovno vojno v jugoslovanskih pokrajinah so poleg osnovnega dejstva okupacije tako usodno zaznamovali pojavi kvizlinštva, odporniškega gibanja, revolucije, kolaboracije, domačega fašizma in tudi etničnega čiščenja, ki je ponekod prehajalo celo v genocid itd. Iz vsega tega se je na koncu izvila komunistična oziroma socialistična Jugoslavija, z vsemi svojimi prednostmi in slabostmi, ki so na koncu pač privedle do njenega krvavega razpada.

Konec Jugoslavije in z njo povezanega družbenopolitičnega sistema je pred zgodovinarstvom novonastalih držav naslednic logično postavil nova vprašanja, predvsem vprašanja nastanka, legitimnosti in mehanizmov delovanja tako same države Jugoslavije kot tudi omenjenega sistema, ki jo je povezoval ali celo "držal skupaj". S tem se je odprla pot za t.i. revizionistične pristope, bodisi da tu revizionizem razumemo kot nujno dopolnjevanje doslej znanega zgodovinskega mozaika preteklosti, bodisi pa kot razna, na dejstvih neosnovana in ideološko utemeljena prevrednotenja omenjene preteklosti. V zgodovinarstvu držav naslednic je možno najti dosti primerov obojnega pristopa, pri čemer je t.i. negativni revizionizem po eni strani sam generiral mednacionalna in druga nasprotja, ki so privedla do vojn v 90. letih, po drugi pa so prav ta nasprotja, ki so pač objektivno obstajala, tudi sama predstavljala pomemben vir za nastop revizionizma.

Jugoslovanskega zgodovinarstva ni več (če je sploh kdaj obstajalo), seveda pa še naprej obstaja Jugoslavija in njena problematika pomemben predmet raziskovanja zgodovinarjev v novih državah. Tukaj se torej moremo vprašati, ali ob tem dejstvu še ostajajo pomembne jugoslovanske teme, ki v sintetični ali celo osnovni pozitivistični obliki še niso bile obdelane pred letom 1991 in torej še čakajo na realizacijo v okviru novih nacionalnih historiografij? Na to je vsekakor možno odgovoriti pritrdilno, kar dokazuje tudi produkcija omenjenih historiografij zadnjih 15 let. Zato mora npr. slovenska strokovna javnost biti še zmeraj "pozorna" na

zgodovinopisne raziskave recimo na Hrvaškem in v Srbiji. Posebej slednje zgodovinopisje je za nas še posebej zanimivo, saj se po logiki razmer v mnogih primerih prav le-to izrecno loteva vsejugoslovanskih tematik ter je s tem avtomatično relevantno tudi za slovensko stroko. Da je srbska historiografija v takem položaju, seveda ni slučajno, pri čemer poleg večjega kadrovskega potenciala ter tradicije pomembno, če ne celo odločilno vlogo igrajo bivši federalni arhivi, ki se pač nahajajo v Beogradu ter so zato bili srbskim raziskovalcem več ali manj na voljo, kar v zadnjem desetletju za slovenske ni bil slučaj.

V veliki meri zgoraj omenjeno velja za knjigo avtorja, kapitana bojne ladje, mag. Dragana S. Nenezića, ki je zadnja leta vodja vojnega arhiva Vojaškega zgodovinskega inštituta v Beogradu in o kateri želimo tukaj povedati nekaj več. Že takoj je treba poudariti, da pri tej knjigi oziroma avtorju ne gre za zgoraj omenjeni revizionizem, bodisi v taki ali drugačni obliki, temveč gre prav za zapolnitev neke praznine, za izpolnitev neke osnovne raziskave, ki je pred letom 1991 kot tudi po njem, jugoslovansko (slovensko, hrvaško, srbsko...) zgodovinopisje še ni izvedlo, namreč prikaz in (primerjalna) analiza italijanskega okupacijskega sistema na celotnem ozemlju jugoslovanske države. Parcialne študije za posamezne republike, pokrajine oziroma območja so seveda ves čas nastajale, toda šele z Nenezićem prihajamo do že omenjenega vsejugoslovanskega prikaza.

Najprej naj omenimo nekaj značilnih osnovnih dejstev, in sicer, da predstavlja knjiga dopolnjeno avtorjevo magistrsko delo na Filozofski fakulteti beograjske univerze ter da je bil njegov mentor pokojni dr. Branko Petranović in ne nazadnje, da je bil recenzent rokopisa Vlado Strugar, človek, ki je na tak ali drugačen način zaznamoval celo obdobje jugoslovanskega zgodovinopisja 2. svetovne vojne. Kot že rečeno, avtorjeva prvenstvena namera je bila obdelati italijansko okupacijo na enoten način za celo jugoslovansko ozemlje, seveda le za tisto, ki je pač prišlo v poštev. Struktura dela je v osnovi tematska, toda znotraj posameznih tematik je avtor seveda upošteval časovno, kronološko zaporedje. Zadal si je tudi nalogo, da prikazano objektivno dogajanje glede na specifične položaje posameznih jugoslovanskih območij tudi komparativno izpostavi in analizira, za kar pa kaže, da mu je uspelo le v manjši meri. Videti je namreč, da se je pisec, glede na dejstvo, da je pisal besedilo v času razpada Jugoslavije in da mu zato niso bili dostopni arhivi nekdanjih "zahodnih" jugoslovanskih republik, primerjalni analizi zaradi pomanjkanja nekaterih virov do neke mere izogibal. Seveda ni slučaj, da je uporabljal predvsem arhivsko gradivo vojaškega zgodovinskega arhiva v Beogradu, in sicer fonde nemške, italijanske in ustaške provenience kot tudi mikrofilmno gradivo nemškega in italijanskega okupatorja, ki se je pred leti še v celoti nahajalo v arhivih v Washingtonu oziroma Bonnu. Poleg tega se je poslužil tudi gradiva Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev ter Komisije za ugotavljanje vojne škode, ki se nahaja v Arhivu Jugoslavije, ob tem pa še gradiva v Zgodovinskem arhivu Črne gore v Kotorju ter v Državnem arhivu Republike Makedonije. Iz popisa uporabljenega arhivskega gradiva na str. 243 je ta arhiv sicer nekako izpadel. Prav tam avtor navaja tudi edicije objavljenega gradiva, za kar je, kot vemo, v dobri meri v preteklih desetletjih poskrbel prav Vojaški zgodovinski inštitut. Seveda pa ni mogel tudi mimo več serij izdaj italijanskih diplomatskih dokumentov. Pri periodiki poleg številnih drugih pisec sicer našteva tudi slovenske medvojne časnike, za katere pa ne moremo reči, da jih je pri pisanju

besedila tudi zares upošteval.

Seznam uporabljene literature je dokaj obsežen, vendar bi bil seveda še bolj, če bi npr. avtor v devetdesetih letih 20. stoletja imel dostop do hrvatske in slovenske literature. Glede Slovenije, nastopa neka nelogičnost pri navajanju del pokojnega dr. Toneta Ferenca. Iz teksta je razvidno, da je pisec upošteval njegovo delo "Primorska pred vseljudsko vstajo 1943", a ga v bibliografiji nato ne navaja, medtem ko tam navaja Ferenčevo knjigo "Fašisti brez krinke : Dokumenti 1941-1942", vendar, in to je glede na tematiko knjige treba posebej obžalovati, je pri pisanju svoje knjige ni uporabljal. Ob tem naj dodamo, da je podoben problem nastal tudi z deli Božidarja Jezernika, pri čemer bi bilo zelo koristno, če bi avtor upošteval tudi Jezernikovo delo o italijanskih koncentracijskih taboriščih za Slovence, ki jo je izdalo društvo Borec leta 1997. Seznam literature tako upošteva predvsem starejša dela, tudi tista memoarskega značaja in reči je treba, da so upoštewane vse relevantne knjige in razprave. Preseneča edino izostanek omembe zbornika referatov z mednarodnega kongresa v Karlovih Varyh leta 1963 pod naslovom "Les systèmes d'occupation en Yougoslavie 1941-1945". V njem namreč kar dva avtorja, Danilo Jauković in Dragovan Šepić, obravnavata italijanski okupacijski sistem, in sicer v Črni Gori in v Dalmaciji. Glede novejša literature je treba avtorja vendarle pohvaliti, da je uporabljal tudi temeljni deli Salvatora Loia ter Carla Spartaca Capogreca. Svojevrsna "smola" pa zanj glede upoštevanja literature pomeni dejstvo, da je prav v zadnjih letih, ob ali pa že po izidu pričujoče knjige, izšlo še nekaj pomembnih študij in izdaj virov. Za italijansko okupacijo slovenskega ozemlja je treba omeniti seveda predvsem nekaj publikacij dr. Toneta Ferenca, k temu pa tudi knjigo Marca Cuzzija "L'occupazione italiana della Slovenia (1941-1943)", ki je sicer izšla že leta 1998. Za problem italijanskih taborišč pa imamo že novo Capogrecovo knjigo, namreč "I campi del duce. L'internamento civile nell'Italia fascista (1940-1943)".

Seveda pa v svojem temelju, kot že omenjeno, Nenezičeva knjiga sloni na arhivskih virih in te je imel na razpolago skoraj v celoti v arhivu Vojaškega zgodovinskega inštituta. Sicer pa se nam glede na specifični značaj knjige podrobnejša predstavitev njene vsebine na tem mestu ne zdi smotna ter naj zato v nadaljevanju ob posameznih poglavjih podamo le njihovo splošno oznako ter dodamo nekaj poudarkov in zanimivosti.

Logično in do neke mere klasično predstavljeno je prvo poglavje, ki govori o Kraljevini Jugoslaviji v italijanskih načrtih v obdobju do aprilske vojne 1941. Gre predvsem za opis imperialističnih prizadevanj fašistične Italije za tak ali drugačen prodor na vzhodno jadransko obalo in naprej na Balkan oziroma Podonavje. Že tu je avtor izpostavil dejstvo, da se je morala Italija v celotnem omenjenem procesu neprestano ozirati na prvenstvene interese močnejše nacistične Nemčije, čeprav ji je vsaj v ideološkem smislu v začetku še šla vloga nekakšnega "starejšega brata". Sledi dvoje temeljnih, osrednjih poglavij, ki nosita naslov "Pohod in plen" oziroma "Italijanska vojska v Jugoslaviji 1941-1943" z nekakšnim vmesnim nadnaslovom "Od okupacije k sistemu". Prvo omenjeno poglavje seveda podrobno popisuje in analizira italijansko udeležbo v napadu in okupaciji Jugoslavije, pri čemer je treba pohvaliti zelo natančen in sistematičen opis vojaških operacij, enako tudi postopkov pri vzpostavljanju demarkacijskih črt kot tudi (začasnih) vojaških uprav. Zelo izčrpno je tudi podpoglavje "Razmejitve", pri čemer je po našem mnenju avtor Sloveniji namenil premalo pozornosti, kljub njegovi ugotovitvi, da

so Nemci in Italijani ta problem najlažje rešili prav na slovenskem ozemlju. Glede začetnega okupacijskega režima je treba pohvaliti omembo generala Benedetta Fiorenzuolija kot guvernerja t.i. Ljubljanske cone, kar se v slovenski literaturi namreč le redko omenja. Avtor seveda omenja tudi Narodni svet in Konzulto ter vlogo Ljubljane pri pogovorih med ustaši in Italijani.

V poglavju o vlogi italijanske vojske na tako ali drugače okupiranih jugoslovanskih ozemljih je prišlo predvsem do izraza dejstvo, da je avtor v prvi vrsti vojaški zgodovinar. Zato je veliko pozornost namenil podrobni dislokaciji italijanskih enot, njihovim premikom in vlogi v zvezi z zasedbo oziroma izpraznitvijo ozemlja v osrednjem delu Neodvisne države Hrvaške in tudi vlogi v nekaterih večjih ofenzivah proti partizanskim enotam. Glede partizanskega gibanja in četništva je nekaj več prostora namenil le zadevnim dogodkom v Črni Gori, medtem ko se je izognil bolj sistematski predstavitvi nastanka in vloge Prostovoljne protikomunistične milice (MVAC), kar velja tudi za stanje v Dalmaciji in Hercegovini, ne le v Sloveniji. Zanimiva je avtorjeva ugotovitev glede neuspeha okupatorske ofenzive "Trio" spomladi 1942 v vzhodni Bosni. Nemška poveljstva so za to namreč obtoževala italijansko stran, medtem ko avtor poudarja, da je bila resnica ravno obratna, kajti Nemci se npr. niso držali načrtov in so prehiteli ter postavljali Italijane pred izvršeno dejstvo in samovoljno odločali o koncu operacij. Zelo natančno in izvirno je pisec analiziral vzroke za italijanski umik iz t.i. 2. in 3. cone v osrednji Bosni, podobno velja tudi za njegov prikaz italijanske vloge v ofenzivah "Weiss" in "Schwarz", kjer je med drugim prišlo do izraza tudi diametralno različno stališče Italijanov oziroma Nemcev do četnikov Draže Mihailovića. Italijani namreč niso bili za njihovo uničenje in so po oceni avtorja že tedaj mislili na povojno sodelovanje s Srbi (in Črnogorci).

V knjigi je kar nekaj skic in zemljevidov, ki so deloma povzeti iz dosedanje literature, tudi italijanske. To velja npr. tudi za predstavitev italijanskih izgub, ki jih avtor povzema po knjigi že omenjenega S. Loia. Toda vsaj za italijanske izgube v Ljubljanski pokrajini velja, da so pri omenjenem avtorju preizkušene, saj je npr. Tone Ferenc ugotovil precej večje število padlih in pogrešanih italijanskih vojakov. Določena nesorazmerja ali celo netočnosti najdemo tudi v naslednjem poglavju, ki nosi naslov "Upravna in sodna struktura", kjer je med drugim predstavljena tudi represivna politika okupacijskih oblasti. Na Rabu, če omenimo samo ta primer, seveda ni umrlo 4000 ljudi, temveč precej manj, kar sta ugotovila že večkrat omenjena Jezernik in Ferenc. Ime kraja Čiginj pri Tolminu, kjer je bilo začasno - prehodno taborišče, je v knjigi žal napačno navedeno.

Od specifičnih vidikov italijanske okupacije je treba omeniti še dvoje krajših poglavij, ki predstavljata gospodarsko ter kulturno politiko italijanske okupacijske oblasti. Zelo dobro je predstavljen italijanski fašistični šolski sistem, v bistvenih potezah tudi poskusi sistematičnega izkoriščanja jugoslovanskih naravnih virov, posebej rudnikov, to področja, kjer je bila, kot je znano, matična Italija zelo revna. Na koncu sledi še logično poglavje "Zlom italijanskega okupacijskega sistema". Po padcu fašističnega režima julija 1943 postane vse bolj aktualen izstop Italije iz osnega zavezništva, kar ima za posledico tudi postopno prodiranje nemških sil tako na italijansko okupacijsko območje kot tudi na matična italijanska tla, posebej prek glavnih komunikacijskih povezav, pač v funkciji učinkovite obrambe pred zavezniško fronto v južni Italiji. Sledi kapitulacija Italije in avtor ob tem na kratko,

a sistematično predstavi usodo italijanskih enot širom različnih jugoslovanskih pokrajin in vsaj delno zamenjavo z nemškimi okupacijskimi silami.

V celoti gledano je Nenezičeva knjiga zelo dober pregled nastanka, delovanja in propada italijanskega okupacijskega sistema v jugoslovanskih pokrajinah, ki jih je fašistična Italija uspela zasesti aprila 1941 in jih z omenjenimi spremembami uspela zadržati do septembra 1943, pri čemer seveda ne upoštevamo ozemelj, ki so jih v tem obdobju za krajše ali daljše obdobje že kontrolirali jugoslovanski partizani ali tudi četniki. Knjiga je informativna in izčrpna posebej kar zadeva ožje specifične vojaške vidike omenjenega okupacijskega sistema, manj pa glede drugih vidikov. Nekaj pripomb je na mestu tudi glede obravnave problematike v Sloveniji, a recimo, da gre tu za upravičene in objektivne razloge. Avtor je poskušal podati analitično in primerjalno sliko zadevne problematike, ob tem da je ponekod kritičen tudi do izsledkov dosedanjih študij drugih avtorjev. Ob tem je treba v pohvalnem smislu poudariti dejstvo, da se je avtor v precejšnji meri iznebil ironičnega besednjaka in neposrednega polemiziranja ali celo zmerjanja okupatorskih subjektov, o katerih piše, kar je bilo ne dolgo tega značilno tudi za "resno" jugoslovansko zgodovinopisje, ko so obravnavali italijansko okupacijo. Seveda pa mora pisec kljub temu venomer ugotavljati iluzije in podrejenost italijanskih poveljstev in osebnosti, posebej v odnosu do nemških partnerjev. A taka je bila pač stvarnost.

Boris Mlakar

Sandi Volk: Istra v Trstu : naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko : Univerza na Primorskem. Znanstveno-raziskovalno središče, 2003, 348 strani (Knjižnica Annales, 33)

Knjiga zgodovinarja Sandija Volka Istra v Trstu je avtorjevo drugo večje delo, s katerim posega v tematiko eksodusa iz Istre po 2. svetovni vojni. Leta 1999 je izšla njegova monografija z naslovom Ezulski skrbniki : vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja 1945-1963.¹

Sandi (Alessandro) Volk je zgodovinar, ki je diplomiral iz zgodovine na tržaški univerzi, magisterij in doktorat pa je dosegel na Univerzi v Ljubljani. Ukvarja se s sodobno zgodovino Primorske, posebej Tržaškega s poudarkom na zgodovini Slovencev. Bil je mlad raziskovalec na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani, sedaj pa je zaposlen kot raziskovalec na Odseku za zgodovino Narodne in študijske knjižnice v Trstu.

Vprašanje eksodusa iz Istre je, ob vprašanjih fašističnega nasilja nad Slovenci, italijanske okupacije in aneksije t.i. Ljubljanske pokrajine, vojnega nasilja in t.i.

¹ Sandi Volk: Ezulski skrbniki : vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja 1945-1963. - Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 1999.